

In gesprek met Jan Lucassen

‘Er is ook bijna niemand die a-historisch redeneert.’

Jan, ik wil de nadruk leggen op je rol als onderzoeker, verbonden aan het IISG. Maar als je iets kwijt wilt over het onderwijs, dan is daar niets op tegen. Je bent niet voor niets bijzonder hoogleraar aan de VU. Ik wil de volgende thema's in verband met je onderzoekerschap aan de orde stellen. Ten eerste het migratieonderzoek. Dan wil ik graag iets weten over hoe je staat tegenover geëngageerde geschiedschrijving. In de derde plaats vraag ik naar nieuw en ander onderzoek waar je mee bezig bent. Laat ik het hierbij maar even laten. Goed, we beginnen met het eerste, de opkomst en bloei van het migratieonderzoek. Hoe raakte je bij dat migratieonderzoek betrokken? Het is al heel lang geleden.

Dat is inderdaad al heel lang geleden. Mijn allereerste publicaties uit 1973 en 1974 gingen over migratie. Dat had niets met geschiedenis te maken, maar met activisme. We hadden in Leiden een werkgroep die zich bezig hield met het lot van gastarbeiders sinds ongeveer 1969 en wij ijverden voor betere pensionverordeningen. Dat was in ieder geval een heel belangrijk punt. We waren altijd in de slag met huisjesmelkers, gaven les aan gastarbeiders en dat soort dingen. Een aantal van die mensen studeerde begin jaren zeventig af op scripties in verband met gastarbeiders. Rinus Penninx was er bij als antropoloog en een aantal juristen. Dat heeft geleid tot publicaties daarover, en daar heb ik ook aan mee gedaan, maar dat was niet vanuit een historische invalshoek, maar echt vanuit een actuele invalshoek zonder historische invulling. Na een paar jaar leraar te zijn geweest kwam ik bij Van Tijn terecht en toen ging het om een dissertatieonderwerp. Ik wilde graag de arbeidsmarkt van de Republiek reconstrueren. Mijn idee daarbij was, dat je dan moet weten hoeveel mensen er zijn, hoeveel werk er is, en dan heb je een mooi modelletje. En toen kwam ik er achter dat er een kleine verstoring van dat model was, omdat je ook immigranten had. Met andere woorden, de demografische geschiedenis was niet voldoende. Toen zei ik tegen Van Tijn dat er ook een paragraaf over immigratie en emigratie in moest. Daarop doorstuderend

kwam ik bij de zogenaamde trekarbeid uit, tijdelijke seizoengebonden migratie. Dat bleek zo'n groot onderwerp te zijn, dat ik mij daarin uiteindelijk heb verslikt. Ik ben niet eens aan de 'migratie algemeen' toegekomen. Ik moest me beperken tot een subonderwerp van een subonderwerp en dat heb ik toen maar uitgebreid tot een vergelijking op dit punt tussen verschillende Europese landen.

Toen ik dat boek afhad, in 1984, ben ik naar Engeland gegaan, en daar kreeg ik een verzoek van Renée Kistemaker van het Amsterdams Historisch Museum. Die ging een tentoonstelling doen over migranten in Amsterdam en schreef mij een brief of ik daar een historische beschouwing aan kon wijden. Ook schreef ze mij dat ze met een sociale wetenschapper in Nederland voor de actualiteit een afspraak had gemaakt en of ik daar misschien eens kennis mee wilde maken. Ik schreef haar toen terug, wie is dat dan? En dat bleek mijn goede vriend Rinus Penninx te zijn. Daar is een boek uit voortgekomen. Het lijkt dus iets dat we samen hebben verzonnen, maar dat is niet waar. Iemand anders heeft ons, onafhankelijk van elkaar, gevraagd en toen zijn we al dagboek en brieven schrijvend, als een soort correspondentieschaak, dat boek gaan maken. Het is wat toevalliger dan het allemaal lijkt.

214

Vooraf over de rol van het engagement in de geschiedbeoefening wil ik, zoals ik net al zei, wat horen. Ik mag toch uit die conflicten met die huisjesmelkers afleiden dat er bij jou toen sprake was van een politiek en sociaal engagement dat later in je historisch wetenschappelijk werk terug komt? Gaat dit te ver? Of is het zo dat je zegt: ik ging historisch onderzoek doen naar migratie zonder dat ik er eigenlijk bepaalde ideologische of politieke ideeën voor nodig had. Het stond los van elkaar.

Ja, dat denk ik eigenlijk nog steeds achteraf. Ik denk niet dat het mooier is dan het geweest is. Je kunt ook vragen waarom ik die arbeidsmarkt van de Republiek wilde onderzoeken, waarom was ik daar in geïnteresseerd? Daar zat misschien wel een soort van engagement achter. Ik geloof wel dat ik een geëngageerd historicus ben. Ik probeerde altijd goed na te denken over de implicaties voor de hedendaagse problematiek. Dat doe ik nog steeds, maar het was misschien iets minder direct, het lag er misschien iets minder bovenop dan bij andere collega's. Je kunt trouwens de prachtigste geschiedenis schrijven ook zonder zo'n engagement, denk ik. Alleen, ik zou het niet kunnen.

Je leermeesters Van Tijn en ik denk toch ook Van Arkel hadden die instelling juist heel sterk.

Ja, daar voelde ik mij ook sterk bij thuis, maar het was niet zo dat ik dacht: dit zijn geëngageerde mensen, ik wil ook geëngageerd zijn. Zoals je weet

heb ik van mijn twaalfde tot mijn achttiende op het klein seminarie gezeten en daar moest je missionaris worden en in Kongo of Brazilië zorgen dat het allemaal goed ging. Je kunt dus zeggen dat het engagement mij zo met de paplepel is ingegoten dat ik heel moeilijk anders kan denken.

Om nog even terug te komen op het boek van Rinus en jou. Je bent dus niet met hem aan tafel gaan zitten om vast te stellen wat jullie gemeenschappelijke uitgangspunten in ideologische zin waren? Zulke afspraken zijn er dus niet gemaakt? Emancipatie van de arbeidersklasse bijvoorbeeld.

Nee, maar goed, je moet er wel rekening mee houden dat Rinus en ik samen op datzelfde seminarie hebben gezeten. Dus wij kennen elkaar vanaf ons twaalfde jaar. Misschien zijn er waanzinnig veel dingen die wij niet meer met elkaar bespreken of toen al niet bespraken, dat het allemaal onderhuids was, dat je het zo gemakkelijk met elkaar eens was.

Maar er was voor jou geen sprake van — ik geloof dat Peter Boomgaard dat zo noemt — erfgoed denken? Samen voelen in een traditie te staan, bijvoorbeeld de emancipatiestrijd van de arbeidersklasse? Dat je er als historicus een bijdrage aan zou kunnen leveren, dat was begin jaren zeventig hier en daar natuurlijk behoorlijk actueel en populair zal ik maar zeggen. Heb je nooit last van gehad?

215

Dat weet ik niet. Misschien zat ik er zo tot over mijn oren in. Maar ik heb het in ieder geval nooit op papier zelf zo geformuleerd. Of wel, jij kent mijn werk net zo goed als ik?

Daarom vraag ik het ook, omdat ik het een beetje merkwaardig vind dat je je er nooit over hebt uitgelaten, maar wel natuurlijk heel lang gewerkt hebt met Van Tijn en Van Arkel.

Ik vind eigenlijk nog steeds dat je je daar niet over uit moet laten. Je werk moet voor zichzelf spreken en je moet het niet nodig hebben om te zeggen: nu ga ik of dit of dat emanciperen. Het moet eruit blijken of het blijkt er niet uit. Ja, mijn onderwerpkeuzes zijn wel direct verbonden met wat ik belangrijk vind. Dat is niet een soort interne historische logica, tenminste in het algemeen niet.

Dus je vindt niet dat we kunnen leren van de geschiedenis om actuele problemen op te lossen?

Zonder meer, dat wel. Ik denk dat we zonder historische reflectie niet verder kunnen, maar dat is verder een totaal open deur. Ik bedoel, iedere politicus die zegt: 'Het is nog nooit vertoond dat we, we weten immers dat etc. etc.',

spruit allemaal impliciete historische redeneringen. Bush zit er natuurlijk helemaal van vol, maar volgens mij is er geen enkele politieke uitspraak die op de keper beschouwd niet historisch is, en ja, het is ons vak om dat te expliciteren.

Leren van de geschiedenis, je kunt er van alles tegen in brengen, maar zonder kunnen we ook niet. Iedereen probeert voortdurend van de geschiedenis te leren. Hoe ver ons dat brengt, dat is een hele andere, filosofische vraag, maar zonder kan het niet. Er is ook bijna niemand die a-historisch redeneert. Je zou kunnen zeggen, had je beter historisch nagedacht, dan had je het niet gezegd. Maar ik denk dat iedereen zelf denkt dat hij de geschiedenis aan zijn zijde heeft. Dat denk ik echt.

Engagement, geschiedenis studeren, migratieonderzoek, arbeidsmarkt; die weg ben je verder gegaan, tot op de dag van vandaag eigenlijk.

Ja, zo zie ik het wel.

Zou je niet eens een ander onderwerp willen?

Nee, nee, nee.

Je bent zeer vasthoudend wat je themakeuze betreft. Geldt dat ook voor andere zaken?

216 Je weet dat mijn grote hobby munten verzamelen is. Daar dar ik ook altijd wat in rond. Ik ben nu een groot boek aan het samenstellen over het verband tussen muntcirculatie en loonarbeid in de hele wereld, maar dan kan ik mij uitstekend inhouden om niet teveel over die munten te zeggen, want dat is echt een 'zondagavondhobby'. En daar ben ik echt aan verslingerd. Ik zou met plezier een boek over de munten van de Republiek schrijven. Alleen ik vind die andere dingen véél belangrijker, dus ik doe het niet.

Welke andere dingen zijn belangrijker?

Ik denk aan de positie van de loonarbeider in de wereld. Dat is volgens mij een heel belangrijk punt dat nadere toelichting behoeft, omdat het aantal loonarbeiders steeds maar toeneemt. Er zijn hierover echter maar twee ideologieën en die verwerpen het allebei. De liberale die zegt: eigenlijk moet je allemaal kleine ondernemertjes zijn, en die in loonarbeid blijven zijn sukfels. De andere redenering is: loonarbeiders worden altijd onderdrukt, en eens in de toekomst, of het nou een sociaal-democratische of anarchistische of communistische of weet ik wat voor hemel is, dan wordt het beter. Maar er is geen enkele ideologie die zegt, luister eens hier, als loonarbeider zijt gij geschapen en dat is jullie bestemming, negentig procent van het volk zal dat zijn. Dat is gewoon normaal, dat hoeft toch niet te worden afge-

schaft, dat hoeft toch niet te worden opgegeven ten koste van het kleine ondernemerschap? En daar moet je over nadenken en dat heeft bepaalde consequenties, dat moet je fatsoenlijk regelen. Ik vind dat ontzettend raar, dat er alleen maar twee anti-ideologieën bestaan, en geen pro. Ja, de 'hard werken ideologie', maar dat is een andere. Er is niets dat gewoon zegt: het is een fatsoenlijke, normale menselijke situatie dat iemand voor loon voor een ander werkt. Dat vind ik gek.

Daar ga je onderzoek naar doen?

Ja, daar doe ik onderzoek naar, dat is eigenlijk de grote noemer.

En je munten komen daarbij nog aardig van pas?

Die komen van pas, ja. Maar die komen sowieso dikwijls aardig van pas. Ik heb toch een wereldverzameling van 2.500 jaar munten, en er zijn zoveel aanleidingen om je met regio's en periodes bezig te houden, waarover je normaal nooit iets zou willen weten. Ik ben nu een boek aan het lezen over Centraal Azië, achtste eeuw vóór Chr. Fantastisch! Dankzij die munten, ja.

Er zijn ook toekomstplannen?

Het grote doel dat ik heb, zal ik wel nooit bereiken, maar ik zou graag een beknopte geschiedenis van de arbeid schrijven. Ik heb al een Engelse titel: 'Work, a concise history', driehonderd pagina's, 'alles wat u ooit had willen weten over', dat zou ik graag doen. Ik zie al mijn werk nu als allemaal omtrekkende bewegingen, een voorbereiding om daartoe te komen.

217

Kun je — om daar op terug te komen — iets zeggen over dat project dat je met Marcel van der Linden aan het doen bent: 'global labour history'?

Ten eerste probeer ik of je de vergelijkingen wereldwijd kunt maken, door culturen en periodes heen. Of dat zin heeft, wat dat oplevert, en dat doe ik dan aan de hand van een heel klein onderwerp, de steenbakkers in India en in West- of Oost-Europa over een aantal eeuwen. Dat is een manier om het aan te pakken. En dan dat project over lonen en muntcirculatie en ook wel muntproductie.

Om lonen uit te kunnen betalen heb je in het algemeen geld nodig. Over een heleboel periodes weten we heel veel over geldproductie en geldcirculatie, maar we weten niets over loonbetaling. En wat ik nu probeer — ik ben er vrij ver in, denk ik — is een schema op te stellen waarbij je kunt zeggen: als de muntcirculatie van die en die aard is, met name als er verschillende denominaties zijn, als er heel veel van een soort van 'midden-denominatie' wordt gemaakt, dan duidt dat op een grote mate van loonarbeid, of de toe-

name daarvan duidt op proletarisering, afname op de-proletarisering. Want dan heb ik, als me dat lukt, inderdaad voor het begin van de muntcirculatie in Europa, Klein-Azië, India en China, voor de laatste 2.500 jaar een soort maatstok, zeg maar, door proletarisering. Daar zit ik aan te klussen. En dan die vergelijking van die steenbakkers, dat gaat nu allemaal in de vorm van artikelen en daar ben ik dus veel voor in India. Dat zijn de twee belangrijkste. En verder wat organisatie betreft, ik heb natuurlijk aardig wat aan gilden gedaan en wil dat nu ook zo langzamerhand eens gaan afronden. Aan de ene kant zitten we aan een internationale conferentie te denken, ook weer met China, Ottomaanse Rijken, de Arabische wereld en aan West-Europa. En anderzijds wil ik samen met Maarten Prak gewoon een nieuwe 'Van Eeghen' schrijven, een mooi boekje over de gilden en de database van Piet Lourens moet daar dan bij.³⁶

Daar heb je veel minder pretenties mee?

Ja, maar dat is wel heel nuttig om te doen. En via al die omtrekkende bewegingen hoop ik dan een keer het hoofdwerk te schrijven. Ik weet niet of het er ooit van komt.

Je hebt erg veel hooi op je vork, Jan, als ik het zo hoor.

218

Ja, zonder meer. Maar het stimuleert me. Ik heb er veel plezier in en ik probeer nu maar de wijsheid van de jaren op te brengen, dat ik iedere keer denk: wat gepubliceerd is dat is meegenomen, en wat er gaat lukken, dat zien we wel weer. Als ik maar een paar keer per jaar tevreden kan zijn, denk ik: nou mooi, dat is afgerond!

Ik wil nog wat meer algemene punten aan de orde stellen. De eerste betreft sterke en zwakke punten in onze economische geschiedbeoefening.

Ik ben geneigd te zeggen dat het goed gaat met de economische geschiedenis. Ik denk dat het in vergelijking met het verleden goed gaat, omdat we internationaal erg goed aan de weg timmeren. Je kunt zonder meer zeggen dat een aantal Nederlandse historici het internationaal heel goed doet, zowel institutioneel maar ook inhoudelijk; veel publicaties in internationale tijdschriften, wat vroeger eigenlijk niet of nauwelijks voorkwam. Dat is een goed teken, en de opbouw zoals hier op het IISG van de database van lonen en prijzen vind ik erg belangrijk. Ook al, een beetje nostalgisch misschien, omdat het toch op Posthumus voortborduurde.

Ik vind het vooral ook belangrijk omdat het een heel lang tijdsperspectief in zich heeft en vooral ook weer omdat het internationaal en een echt mondi-

³⁶ Piet Lourens, medewerker van Lucassen op het IISG.

ale aanpak is. Wat ik erg mooi vind is de combinatie tussen sociale en economische geschiedenis, zoals hier op het instituut wordt vormgegeven. Ik heb altijd in die combinatie geloofd. Echte, harde economische geschiedenis kan dus een nauwe band met sociale geschiedenis hebben. Dat heeft misschien ook wel iets te maken met de, laten we zeggen, verharding van de sociale geschiedenis: vakbonden, stakingen en al dat soort zaken, en dat misschien in ons gilde meer gekwantificeerd wordt, meer internationaal vergeleken wordt, etc.

Ik hoor veel enthousiaste geluiden.

Ja, hier in huis is het natuurlijk ook leuk. Heel veel jonge mensen die bezig zijn.

Zijn er geen zwakke punten, waarin zijn we niet goed?

Die zijn er ongetwijfeld, maar mijn zwakte is sowieso dat ik niet erg pessimistisch kan zijn. Ik kan niet zo gauw zeggen waar het allemaal fout gaat, daar heb ik gewoon geen goede neus voor.

Wat moet er anders?

Ik denk echt dat we op deze manier door moeten gaan voorlopig en dan, zoals altijd als het een tijdje goed gaat, blijken toch weer de nadelen. Sociologisch kun je zeggen: over vijf of tien jaar moeten mensen weer gaan mopperen. Maar volgens mij zitten we net in een tijdsgewricht dat je nog enthousiast bent. Je kunt nog lekker doorwerken en je ziet nog niet dat het toch weer anders had gemoeten.

Net zoals jij indertijd wel eens hebt gezegd: wat hebben we toch een mechanisch beeld van die economische geschiedenis via de Wageningers etc. Had ik in de jaren zeventig niet kunnen denken, dat waren mijn helden. Achteraf zie je dat dan weer. Het zal ons ook weer overkomen, kan niet anders. Alleen ik zie het nu niet direct. Ik heb ook niet genoeg afstand, Leo.

Er wordt toch vaak genoeg een 'knip' gemaakt in de tijd. Zo rond de jaren tachtig zal ik maar zeggen, wanneer de sociale en economische geschiedenis met de 'return of the narrative', maar ook met de terugkeer van de traditionele politieke en institutionele geschiedenis veren moet laten.

Zeker, in Wageningen is dat gebeurd, dat is duidelijk. Daar was een hele bloeiende club, daar is heel weinig van overgebleven. Niets ten nadele van de mensen die er nog zitten, maar in objectieve zin kun je dat constateren. Hier op het IISG is weer precies het tegenovergestelde gebeurd. We zouden liegen als we al die miljoenen weg zouden poetsen die we uiteindelijk voor

grote projecten, zoals historische steekproeven en dergelijke, van NWO en de KNAW hebben gekregen. Ik ben hier gekomen om een onderzoeksafdeling op te zetten en dat was echt hard nodig. En nu zit je met een onderzoeksafdeling van veertig-vijftig mensen! Dat is toch ongelofelijk! Heeft het IISG eerder nooit gehad, heeft het NEHA nooit gehad, heeft geen enkele universiteit ooit gehad. Maar ik geloof ook niet dat je kunt zeggen dat wat wij hier doen, ten koste gaat van de universiteit. Ik bedoel: sociaal-economisch aan de Universiteit van Amsterdam is een bloeiende tent, ik kan niet anders zeggen. Utrecht gaat eigenlijk ook heel redelijk. Rotterdam is natuurlijk in de lappenmand geraakt, maar dat is niet vanwege vuige machinaties van politieke historici of mentaliteitshistorici die daar de zaak runnen. Nee, dat hebben ze toch voor het grootste deel zelf gedaan, met permissie.³⁷

Alles goed en wel, maar aan de universiteiten zien we heel duidelijk, en dat geldt niet alleen voor de Universiteit van Amsterdam, een terugloop in de studentenaantallen economische geschiedenis.

Er zijn aanwijzingen dat het elders weer beter gaat. Ik weet het ook niet.

Moed houden dus!

Ja, dat is het sowieso altijd.

220

Er zijn natuurlijk nog wel een paar pijnpunten. Ik denk aan de positie van het Posthumus Instituut, waarvan de financiering door de deelnemers natuurlijk een problematische zaak is geworden. Er is een aantal die naar elkaar zitten te kijken: 'Als jullie geven, geven wij ook'. Het is een heel moeizaam proces om het zaakje bij elkaar te houden.

Dat is niet typisch een probleem van de sociaal-economische geschiedenis. Dit soort organisaties is in den brede onmogelijk gemaakt door de universiteit. Het N.W. Posthumus Instituut — onze landelijke onderzoeks- en onderwijsschool — doet het tegen de stroom in nog steeds aardig, zeker op het gebied van onderwijs. Daar zit wel een probleem, maar dat is niet een probleem van de sociaal-economische geschiedenis, geloof ik. Daar ligt niet de oorzaak. Het is wel jammer, omdat het om goed mee te kunnen spelen, ook internationaal, ontzettend belangrijk is dat wij als vakgenoten landelijk zo nauw met elkaar samenwerken als we doen. Misschien is het voor ons nog meer nodig dan voor politieke historici.

³⁷ Na dit interview werd aan de Erasmus Universiteit Hein Klemann tot hoogleraar in de economische geschiedenis benoemd. Zie het interview met hem in deze bundel.

Waarom?

Omdat die internationale vergelijking zo belangrijk is voor ons vak. Kijk, je kunt in Nederland een goed politiek historicus zijn zonder ooit iets internationaal vergeleken te hebben. En dat kan heel honorabel zijn, maar bij sociaal-economische geschiedenis wordt het steeds moeilijker, denk ik. Dan zie je ook hoe de tijdschriften in elkaar zitten, hoe de artikelen in elkaar worden gestoken, hoe de probleemstelling is, dat is toch totaal anders dan toen wij begonnen en wij in redacties zaten.

Het waren toen ook meer studies die op primair bronnenmateriaal gebaseerd waren. Veelal archivalisch natuurlijk. En dat is een beetje weg, maar dat zit hem ook in het feit dat de oudere garde eigenlijk geacht wordt om syntheses en dergelijke te schrijven en vergelijkingen te maken.

Ja, misschien ook dat. Maar ook de jonge garde wordt geacht een hele stevige internationale historiografische inbedding te geven aan een artikel, anders wordt het niet meer geaccepteerd. Dat hoefden wij vroeger niet. Gelukkig niet, anders was er van mij nooit iets gepubliceerd. Er worden hele zware eisen aan gesteld, en onder andere het Posthumus Instituut, want zo kwam ik erop, speelt daar een belangrijke rol in. Die zetten toch een bepaalde standaard. En ik denk dat dat goed is, met die internationale seminars en zo. Vóór mijn veertigste was ik nog nooit de grens over geweest, en die lui beginnen nu al meteen de eerste dag van hun promotieonderzoek te reizen; ja, dat vind ik goed.

